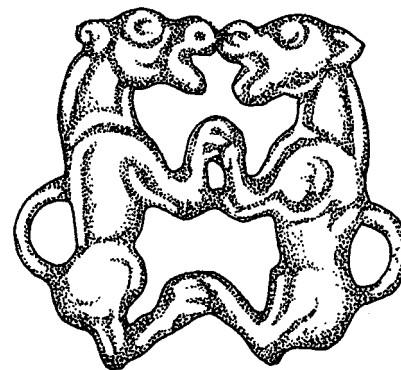


Я.П. Гершкович, С.М. Санжаров

МЕРГЕЛЕВА ГРЯДА — НОВА АРХЕОЛОГІЧНА СЕНСАЦІЯ?



Археологічні розкопки завжди й усюди супроводжують чутки про сенсаційні відкриття, але з дивною закономірністю найкарколомніші з них згодом переходять до розряду звичайного курйозу. В Україні найпривабливішою для шанувальників сенсацій є трипільська культура. Втім було зрозуміло, що пошук найдавніших писемності, протоміст, держав, врешті-решт цивілізацій рано чи пізно буде розширено за рахунок культур чи окремих пам'яток інших епох.

На жаль, так і сталося. У 2005 р. у Луганській обл. поблизу с. Степанівка, що біля м. Алчевська, у місцевості під назвою «Мергелева гряда» експедицією Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень Міністерства культури й туризму України разом із Алчевським клубом любителів археології було розпочато розкопки (Клочко, Парамонов 2006, с. 144; Клочко 2007, с. 118—120). Невдовзі на шпальтах газет, телебаченні та в Інтернеті з'явилася новина про відкриття тут унікальної пам'ятки, яку почали порівнювати з єгипетськими пірамідами, Троєю, Стоунхенджем. Нещодавно у популярній програмі «Паралельний світ» на телеканалі СТБ розповіли про дослідження святилища загальною площею понад 10 га, до складу якого входять кургани, величезні рукотворні стіни, платформи, дороги... та про відкриття нової давньої цивілізації на сході України. З'явилась інформація про намір внести пам'ятку до списку об'єктів культурної спадщини національного, а згодом, за допомогою ЮНЕСКО, і світового значення та створити на Мергелевій гряді археологічний парк.

Безумовно, кожен дослідник має право на власний погляд, навіть помилковий. Однак у цьому випадку, за умови швидкого поширення сенсаційної новини в усьому світі, постає необхідність висловити певні застереження, що впливають з нашого особистого досвіду та

матеріалів, нагромаджених за понад сторічну історію археологічного вивчення Донбасу.

Ще ніколи дослідники місцевих пам'яток доби бронзи не фіксували величезних мегалітичних конструкцій, що потребували колосальних затрат праці давнього населення, мисливців, скотарів та землеробів. У той час характер організації життєдіяльності давав змогу залучати до будівельних робіт на нетривалий термін порівняно нечисленні колективи для спорудження жител і культових об'єктів у вигляді елементів курганної архітектури або перекриття могил тощо.

Населення катакомбної культури у середині та наприкінці III тис. до н. е. використовувало каміння для заслонів гирл поховальних камер, забутовки вхідних шахт, встановлення кромлехів. У племен бабинської культури (багато-пружкової кераміки) на початку II тис. до н. е. з'явилися так звані довгі кургани, що інколи містять кам'яні споруди великих розмірів (Гершкович 1986, рис. 1, с. 46—49), але їх, як і близькі за часом справжні фортеці у пониззі Дону (Братченко 2006, с. 156—181), аж ніяк не можна вважати мегалітичними.

Безпосередньо на теренах Донецького кряжа максимальну кількість кам'яних конструкцій зафіксовано для зрубної культури доби пізньої бронзи — приблизно з середини II тис. до н. е. Фрагменти плитняку видобували в місцях найближчих його виходів на поверхню, потім їх майже в необробленому вигляді або ледь обтесаними доставляли на поселення задля обкладки котлованів жител або їх стін. Наприклад, на поселенні біля с. Провалля (Свердловський р-н Луганської обл.) ними було укріплено нижні яруси котлованів, а зверху зроблено однорядну кладку (Дубовская 1978, с. 94—95). Подібними навичками володіли й мешканці найближчого до Мергелевої гряди поселення біля с. Степанівка Перевальського р-ну Луганської обл. Тут стіни жител були зведені за іррегулярною постелістою кладкою та мали орфостатний ряд

(Бровендер 2000, с. 125). Нерідко з плит будували поховальні склепи (ящики), кромлехи, ними також обкладали поверхні курганів.

У цілому характерною рисою будівництва доби бронзи було використання каміння середніх розмірів масою до 50—100 кг. Їх привозили відомими на той час транспортними засобами з мінімальним відривом виробничої сили від виконання повсякденних господарських справ.

Це підтверджують і результати розкопок на Мергелевій гряді. У кургані № 4 знайдено кілька поховань катакомбної та зрубної культур. Усі вони досить типові для регіону, а за глибиною, розмірами, характером та кількістю інвентарю жодним чином не вказують на високі соціальні чи рангові ознаки (Цимиданов 2004, с. 28—70) небіжчиків. Під курганом був кромлех із невеликих кам'яних брил, а у насипу знайдено кілька кісток тварин. Безсумнівною заслугою дослідників є розкопки насипу вручну, а також оперативне отримання серії радіовуглецевих дат (Клочко 2007, табл. 1), які у найвірогідніших своїх діапазонах (за 2 δ) майже не відрізняються від уже існуючих як для катакомбної, так і зрубної культур. Отже, ані в самому кургані, ані в його похованнях нічого сенсаційного немає.

Інша річ — кам'яна платформа «сакрального характеру» (Клочко 2007, с. 121), на якій нібито зведені курган, а також стіни та дороги. Доказом їх штучного походження мають слугувати результати незалежних експертиз, насамперед геологічної.

На жаль, у стислому повідомленні про результати інженерно-геологічної розвідки на Мергелевій гряді переважають визначення, запозичені з газетних шпальт: «піраміди степів — кургани», «сакральне призначення споруди», «таємниця давнього світу», «відкриття визначного храму-святилища древнього населення Сходу України»¹ тощо. Проте бракує головного — доказів щодо видобутку та перенесення зі сторони на гряді каменів масою 300—400 кг. Не уточнено, де саме — у кромлеху на кургані, стінах чи дорогах — містяться ті «більше десятка плит», що начебто мають штучні прорізи. Незрозуміло, якщо навіть такі плити є поза курганом, на яких підставах визначено їх вік та чому їх так мало на майже сто тисяч виявлених (Гайко, Шубін, Парамонов 2005, с. 179—183).

Водночас дуже показовим є такий висновок: «... у геоморфологічному відношенні район пов'язаний з грядями пісковика та вапняку, котрі утворюють водорозділ...» (Гайко, Шубін, Парамонов 2005, с. 180). Отже, швидше за все, йдеться саме про той вододіл, де розташована Мергелева гряда, а з цього впливає природний ха-

рактер «мегалітичних споруд». На опублікованому фото (Клочко 2007, рис. 3) можна побачити, що у дерновому шарі залягають лише дрібні камені, а основний вапняковий масив місцями виходить на поверхню, але більшою своєю частиною поширений до материкового (в археологічному розумінні) ґрунту і, мабуть, йде ще нижче. До речі, немає жодної інформації про вміст материку, а це питання не є другорядним. Нарешті, красномовний факт: серед каміння поза курганом та на «платформі» під ним відсутні будь-які археологічні рештки.

Таким чином, оприлюднена геологічна експертиза виявилася, у ліпшому випадку, неповною, суперечливою, а через участь у ній В.А. Парамонова, одного з керівників розкопок, і не зовсім незалежною.

У межах Донецького кряжа дерновий шар нерідко лежить на броньованій кірці твердих порід. Так, у курганах на теренах Перевальського р-ну, на вододільному плато «Мечетне поле» біля с. Уткіне, похований ґрунт підстилав скелястий пісковик, який не давав змоги робити глибокі могили (Санжаров, Бровендер, Бритюк 2004, с. 191—221). Подібну ситуацію ми спостерігали під час дослідження курганного могильника на високій гряді біля с. Городище Перевальського р-ну, де під тонким похованим ґрунтом був посічений тріщинами твердий шар пісковика, місцями перекритий суглинковими відкладами (Гершкович 1996, с. 145—159). Крім того, на вододілах зафіксовано кургани, утворені з твердих вапняків, усередину яких «врублено» катакомби (Братченко 1991, с. 89—103). Отже, за бажанням уже давно можна було б оголосити рукотворними багато ділянок Донецького кряжа, але раніше ніхто цього не робив за відсутності підстав та тому, що професійна репутація дорожча за сумнівний піар.

Найближчою до структури тріщинуватого вапняку на Мергелевій гряді є геологічна ситуація на пагорбі поблизу с. Черкаське Донецької обл. неподалік р. Черкашенка (лівобережна притока р. Кривий Торець), де зосереджено знахідки доби палеоліту, мезоліту та бронзи. Підвищення мало овальну форму розміром 120 × 180 м, заввишки над заплавою близько 30 м. Її складено з пісків міоценової епохи, а зверху вкрито плитами пісковика. Внаслідок ерозії їх частина оголилася або була вкрита незначним дерновим прошарком. Вони мають численні тріщини, заповнені карбонізованими піщанистими та гумусованими відкладами². Система тріщин має кріо-

¹ Тут і далі збережено правопис цитованої праці.

² На Мергелевій гряді подібні відклади порівнюють із «сучасним бетоном» (Клочко 2007, с. 120) або більш сором'язливо називають «ґрунтовою сумішшю» (Гайко, Шубін, Парамонов 2005, с. 183).

генно-температурний характер, зумовлений коливаннями об'ємів різних за густиною тіл — плит та шару, що їх підстилає, — під час їх тривалого сезонного нагрівання та охолодження (промерзання). Саме це та гравітаційна деформація спричинили сегментацію плит та їх опускання вниз схилом (Колесник, Весельский 2005, с. 9—15). Ймовірно, ті самі або дуже близькі *природні* процеси протягом кількох сотень мільйонів років сприяли формуванню «стін», «платформ» та «доріг» на Мергелевій гряді.

Ось так від сенсації нічого і не залишається. На превеликий жаль, на гряді немає Стоунхенджу чи Трої, пірамід, годі й казати про існування за часів доби бронзи на сході України цивілізації. Нині можна лише констатувати наявність на високому плато звичайних курганів. Цілком імовірно, вибір місця для них якимось чином пов'язаний із дивним нагромадженням природного каміння, імовірно є і наявність поруч із курганами (з огляду на знахідки скіфсько-

го часу (Клочко 2007, с. 120, рис. 5)) різночасових культових споруд. Усе це, без зайвих вигадок, досить цікаве з наукового погляду.

На цей час, коли розкопки розгортаються, варто рекомендувати їх керівникам припинити галас довкола того, чого не існує, та зосередитися принаймні на такому: провести нарешті повне геологічне обстеження місцевості; з'ясувати, які конкретно об'єкти пропонується оглядати у майбутньому археологічному парку, та вжити заходів щодо їх надійної консервації; використати розкопки для максимально повного, комплексного дослідження археологічних об'єктів.

Можливо, розкопки на Мергелевій гряді ще принесуть багато несподіваних та цікавих знахідок, але жодній науці ніде й ніколи не допомагала дезінформація суспільства. Жодні міркування не виправдовують брехні, хоч би від кого вона надходила, — чи то від археологів, чи то від недолугих журналістів, які так відчайдушно сприяли створенню «мергелевої сенсації».

- Братченко С.Н.* Перший миколаївський курган на Луганщині // Поховальний обряд давнього населення України. — К.: КДУ, 1991. — С. 89—103.
- Братченко С.Н.* Левенцовская крепость. Памятник культуры бронзового века // Матеріали та дослідження з археології Східної України. — Луганськ, 2006. — Вип. 6. — С. 32—311.
- Бровендер Ю.М.* Степановский этап памятников бережновско-маевской срубной культуры // Проблемы археологии Поднiпров'я. — Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту, 2000. — С. 123—134.
- Гайко Г., Шубін Ю., Парамонов В.* Інженерно-геологічна розвідка Степанівського курганного комплексу // Сб. науч. тр. ДонГТУ. — Алчевск, 2005. — Вып. 20. — С. 179—183.
- Гершкович Я.П.* Культурно-хронологические группы погребений эпохи средней-поздней бронзы кургана у с. Пришиб // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 46—61.
- Гершкович Я.П.* Курганы в междуречье р. Лозовой и р. Ольховой на Донском Кряже // Древние культуры Восточной Украины. — Луганск: ВУГУ, 1996. — С. 133—167.
- Дубовская О.Р.* Поселение эпохи поздней бронзы близ с. Провалье // Древние культуры Поволжья и Приуралья. — Куйбышев: КГПИ, 1978. — Т. 222. — С. 94—96.
- Клочко В.І.* «Мергелева гряда» // Искусство и религия древних обществ. — Луганск: Світлиця, 2007. — С. 118—121.
- Клочко В., Парамонов В.* Мергелева гряда // Пам'ятки України: історія та культура: Наук. часопис. — 2006. — № 4. — С. 144.
- Колесник А.В., Весельский А.П.* Черкасское — комплексный памятник археологии в бассейне Северского Донца // Археол. альманах, ДонГТУ. — 2005. — № 14. — С. 9—15.
- Санжаров С.М., Бровендер Ю.М., Бритюк О.О.* Курган біля с. Уткіне на Мечетному полі в Донбасі // Матеріали та дослідження з археології Східної України. — Луганськ, 2004. — Вип. 2. — С. 191—221.
- Цимиданов В.В.* Социальная структура срубного общества. — Донецк, 2004. — 203 с.

Одержано 13.05.2007